

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2013 augusztus Esszé

Hegyi Gyula: Fesztivál a filmek

Bár sokáig eszembe sem jutott, nemrég rájöttem, hogy egyidős vagyok a berlini filmfesztivállal. Mindkettőnk története 1951-ben kezdődött, egy elég sötét esztendőben, s ehhez a kezdőponthoz képest azóta vidámabb esztendők jöttek ránk. A Berlinale és én is a leghidegebb hidegháború mélypontján születünk, krisztusi korunkon túlig a vasfüggöny, illetve a fal árnyékában élünk. Ennek ellenére mindketten ösztönösen is baloldalian progresszívek lettünk, s azok maradtunk a falomlás után is. Nem mellékesen mindketten nagyon szeretjük a filmeket: az európaiakat és a távol-keletieket, a művészfilmeket és a dokumentarista munkákat, a mongol első filmesek és a nyolcvanas görög mesterek alkotásait, és Iránt éppoly filmes nagyhatalomként tiszteljük, mint az Egyesült Államokat. Magam 1986-ban jutottam ki először a Berlináléra, azóta egy év kihagyással mindegyiken ott voltam, így elmondható, hogy életünk csaknem fele immár együtt telt el. Mindketten harmincas éveink végén éltük meg azt a nagy geopolitikai váltást, amely Berlint újra egyesítette, engem pedig egy demokráciába katapultált. Ez külsőleg nagy változásokat hozott mindkettőnk életébe, de a lényegét, ízlésünket és szellemi karakterünket szerencsére nem írta át.

Amikor a szétbombázott és négy zónára osztott városban először megrendezték a filmfesztivált, a legoptimistább szervezők sem gondolták, hogy egyszer még a világ egyik legjelentősebb, s ami még lényegesebb, messze a legtöbb nézőt vonzó filmes szemléje lesz. A kezdet – s innen vége az ironikus párhuzamnak e sorok írójának életével – szorosan összefonódott a háborús romokból kemény munkával feltápáskodó nyugati városrész történetével. A fesztivál létrehozását az amerikai megszálló hadsereg egyik katonája, filmügyekért felelős tisztje, Oscar Martay kezdeményezte. Némi pénzt is összekalapozott az amerikaiaktól az első Berlináléra. Mivel az első tíz évben, 1951 és 1961 között a két városrészt még semmilyen fal nem választotta el egymástól, ő szervezte meg azt az akciót is, amelynek keretében a nyugat-berlini mozikban (a Berlinálétól függetlenül, egész évben) a kelet-berliniek olcsón nézhetek meg nyugati, vélhetően elsősorban amerikai filmeket. Könnyen lehet, hogy Oscar Martay amerikai támogatói a Berlináléban is egyfajta propagandalehetőséget láttak a nyugati világ csodáinak villogtatására a frontvárosban. De aki olcsó politikai propagandát várt a filmszemléjétől, annak már az első években csalódnia kellett. 1951-ben Arany Medvét (fődíjat) kapott a francia új hullámos André Cayatte Justice est faite című filmje, amely az eutanázia nehéz témáját járta körül egy bírósági tárgyalás közegében. 1952-ben pedig a svéd Arne Mattsson Egy nyáron át táncolt című, megindítóan szép szerelmi alkotása nyert. Ez a film a hatvanas években jutott el Magyarországra, s emlékszem, hogy B. István barátom mélyen vallásos és elég reakciós szülei felháborodtak azon, hogy a filmet bemutatták a magyar mozikban. Ők már akkor megelőlegezték azt az embertípust, amely a nyugati szabadságot is kommunista cselszövésnek látja.

Az első két évtizedben a nyugati filmművészet legnagyobb mesterei kapták az éves Arany Medvéket: többek között Sidney Lumet, Ingmar Bergman, Claude Chabrol, Michelangelo Antonioni, Jean-Luc Godard, Vittorio de Sica, Pier Paolo Pasolini. Ha lenne filmes Nobel-díj,

akkor annak is beillene ez a pompás lista. Az alkotók többsége, különösen az utolsó három erősen baloldali kötődéséről is ismert volt. Első kelet-európaiként, 1969-ben a jugoszláv Zelimir Zilnik vitte haza az Arany Medvét Korai művek című filmjével, bár akkoriban Jugoszlávia többnek számított, mint szimpla Kelet-Európának. Zelimir Zilnik, akivel nemrég a Marx a filmművészetben című konferencián találkoztam, egy észak-angliai egyetemen, megérdemel néhány mondatot. Huszonhét évével valószínűleg ő minden idők legfiatalabb Arany Medve nyertese. 1942-ben egy szerbiai náci koncentrációs táborban jött a világra, születése után hamarosan kivégezték kommunista anyját. Kétéves korában apját is elvesztette. Hithű kommunistaként nevelkedett, s a hatvanas években ő is hatása alá került annak az antológiának, amelyet Marx és Engels fiatalkori, a szovjet blokkban tiltott műveiből jelentettek meg Belgrádban. A Korai művek címében is erre a kötetre utal. A film az 1968-as belgrádi diáktüntetésekől indítja a történetet, négy fiatal forradalmár lázad fel a tiszta marxizmus szellemében a „kispolgári szocializmus” ellen, de alkalmatlan és tehetetlen lázadásuk végül egyik társuk meggyilkolásába torkollik. Jó tudni, hogy Zilnik idősebb korában is hű maradt eszméihez. Egyik legújabb filmje a szerbiai parasztok földfoglaló és szövetkezetet alapító, anarcho-kommunista ihletésű akcióit dolgozza fel kvázi-dokumentumfilmként.

Egy évre rá, 1970-ben Michael Verhoeven német rendező o. k. című filmje miatt idő előtt és díjak kiosztása nélkül ért véget a Berlinale. Az o. k. az amerikai katonák vietnami kegyetlenségeit mutatta be, s az amerikaiak megszállta városban a cenzúra még volt olyan erős, hogy a film műsorra tűzése miatt félbe kellett szakítani a fesztivált. Ezt különösen azok figyelmébe érdemes idézni, akik úgy hiszik, hogy a nyugati típusú demokráciákban az alkotói szabadság korlátlan. Nem, ott is meg kell küzdeni a szabadságért a hatalom és sokszor a közizlés ellen, de Adyval szólva, „bár zord a harc / megéri a világ”, a cenzúra elleni küzdelem nyilvános és előbb-utóbb általában sikeres.

Története első negyedszázadában a Berlinale nem tudta teljesen levetkőzni a hidegháború kényszerzubbonyát, alapszabálya szerint a „keleti blokkban” készült filmeket nem mutathattak be a szemlén. (Jugoszlávia, mint látjuk, nem tartozott ebbe a kategóriába.) A fesztivál történetét végigkísérő nagypolitikai játszmák, a sokféle konspiráció és kölcsönös engedmény után az első szovjet filmet 1974-ben, az első kelet német alkotást pedig 1975-ben mutatták be. Ez az esztendő azért is emlékezetes számunkra, mert ebben az évben az Arany Medvét első – s mindeddig utolsó – magyar filmként Mészáros Márta Örökbefogadás című alkotása kapta. (Természetesen A torinói ló és a Csak a szél Ezüst Medvéje is szép teljesítmény.) Innen kezdve a „frontvárosnak” is nevezett Nyugat-Berlin filmfesztiválja front helyett kelet–nyugati hídként szolgált, a magyar, szovjet, lengyel és csehszlovák filmek nyugati promóciójának kiemelt állomása lett. A „politikai korrektség” követelményei alól a zsűri sem tudta teljesen kivonni magát. Amikor 1987-ben egy szovjet és a rákövetkező évben egy kínai film nyerte az Arany Medvét, filmes és újságírókörökben mindenki biztos volt benne, hogy 1989-ben az Egyesült Államok következik. S lón, két amerikai film megosztva vitte haza az Arany Medvét. Egyikük bizonyosan megérdemelten. Ma is jól emlékszem Costa-Gavras Zenedoboz című (magyar koprodukcióban készült) filmjére, amely Amerikába szökött magyar nyilasokról és a magyar holokausztról szólt, s amelyben Törőcsik Mari epizódnyi, de emlékezetes alakítása oly fájó hitelességgel idézte a pesti bérházak sötét titkait.

1989 novemberében ledőlt a berlini fal, s a következő februári Berlinale alkalmából már szabadon lehetett közlekedni a két városrész között. (Mi, magyarok a világútlevélnek köszönhetően már egy-két évvel előbb is megtehettük ezt, apám 1988-ban egy kelet-berlini családnál lakott, s azok alig titkolt bosszúságára mindennap átment az S-Bahnnal Nyugat-Berlinbe.) Egy tévés kolléganőmmel a Reichstag mellett sétálva észrevettük, hogy méretes lyuk tátong a falon, s bár a fiatal keletnémet határőr ránk szólt, hogy ne tegyük, mi mégis átbújtunk a lyukon, és elsétáltunk a Friedrichstrasse állomásig. Megkésett partizánkodás volt ez, ráadásul

ellenkező irányban, mint ahogy ezt annak idején az életüket kockáztató keletnémet menekültek tették, már nem járt nagyobb kockázattal, mint átkelni a pirosban. De mégis, egy kis konzervnyi falélménnyel megajándékoztuk magunkat.

A fesztivál az „én időmben”, tehát a nyolcvanas évek második felétől már igazi nagyüzemként működött, tizenöt-húsz moziban peregtek egymással párhuzamosan a vetítések, s 1990 után a programok egy részét kelet-berlini mozikba telepítették át. Ekkoriban állították forgalomba a nevezetes 100-as buszt, amely az addig kettéosztott város két központját, a nyugati Zoo Bahnhofot és a keleti Alexanderplatzot kötötte össze, azóta is Berlin legnépszerűbb buszjárataként. Néhány évig, amíg a fesztivál költségvetését nem kurtították meg az egyesült Berlin egyre növekvő pénzügyi hiánya miatt, a helyszínek között ingázó fesztiválvendégek ingyenes bérletet is kaptak a helyi BKV-ra, azaz BVG-re. A fő fesztiválpalota azonban még sokáig a nyugati városközpontban levő Zoo Palast maradt, amely egy lebombázott régi mozi helyén 1957-ben nyílt meg. Számomra sokáig a Zoo Palast volt „A NYUGAT-BERLIN”, a második világháború utáni újjáépítés, a Wiederaufbau legjellegzetesebb épülete. Őrzött valamit a húszas-harmincas évek német építészetének progressziójából, nyilván tudatosan hasonlított a nagy amerikai mozipalotákra is, s volt benne egyfajta, nehezen körülírható klasszikus modernség. Ívelt, sima vonalú homlokzatát világossárga kerámialapok borították, tágas előcsarnokából széles lépcsősorok vezettek kétoldalt fel az ezerfős nagyterembe. Olyan időkben épült, amikor moziba menni még valóban „egész estés szórakozás” volt, hosszú pultos büféje, ruhatára is ezt a hangulatot erősítette. Bár a fesztivál központja 1999-ben átköltözött a Potsdamer Platzra, a Zoo Palastban annak 2010-es bezárásáig vetítettek fesztiválfilmeket a Panoráma szekcióban, mely sokak szerint igényesebb, mint a protokolláris versenyprogram. Egy barátom, aki a nyolcvanas években „disszidált” az akkori Nyugat-Németországba, saját karrierjét röviden úgy jellemezte, hogy az Aldi üzletláncban kapható egymarkás olasz asztali borral kezdte, és a végén, jobb estéken, francia pezsgőt bontott növendégének. Kicsiben én is végigjártam ezt a lépcsősort, kezdetben a közeli szupermarketben vásárolt sört csempészttem be a vetítésekre, de az utóbbi években már megengedtem magamnak egy kis üveg pezsgőt a büfénél – igaz, csak az ott kapható német „Sekt” formájában.

A vetítési helyszínek együtt vándoroltak Berlin újraegyesítésének különböző fázisaival. Az első fesztiválpalotának (én még nem jártam ott) a Steglitz városrészben levő Titania-Palastot, a húszas évekbeli berlini „új tárgyiasság” (Neue Sachlichkeit) jellegzetes épületét nevezték ki. Ez része volt annak a koncepciónak, amely szerint az amerikai szektorban fekvő, Berlinhez csak 1920-ban csatolt Steglitzbe tervezték a nyugati városrész kulturális centrumát. De ez az elképzelés nem jött be, a fesztivál már az ötvenes-hatvanas években a régi városközpont közeli Zoo-pályaudvar környékén telepedett le. Az 1945-ös nagy osztozkodáskor Berlin igazi városközpontjának egyik részét a szovjetek kapták, másik részét kettévágta a fal, így lett a Zoo környéke a nyugati rész afféle pótvárosközpontja. Itt húzták fel a Wiederaufbau legjellegzetesebb épületeit, amelyek többségét ezekben az években bontják le, hogy új irodaházakat építsenek a méregdrága telkekre, erre van az elegáns Kurfürstendamm, és sokáig itt működött a Malév-iroda is, a szép nevű Budapester Strassén. A környék nevét adó állatkert egzotikus látványa, az ötvenes években felhúzott hosszú sorház fantáziátlan szürkesége, a romjaiban meghagyott Gedachtniskirche háborús mementója és a pályaudvar bejáratánál csoportosuló hangoskodó, olykor saját vizeletükben fekvő narkósok (róluk szólt a *Wir Kinder vom Bahnhof Zoo* című film) elég eklektikus háttérrel adtak a fesztiválnak. Nagyon mást, mint Cannes pálmafás luxusatmoszférája. Az ottani sznob-előkelős hangulatot nehéz lett volna visszaadni abban a Nyugat-Berlinben, ahol a díszbemutatók vörös szőnyegétől néhány méterre hajleszek, kábítószerek, fociultrák és a velük tusakodó rendőrök adták a műsort. Ez a környezet – és az a tény, hogy a Berlinalét évtizedek óta februárban rendezik meg – eleve karcosabbá, keményebbé, németesen szólva, sprödebbé teszi az egész fesztivált.

A kilencvenes évek végére felépített új helyszín, a Potsdamer Platz viszont nem igazán vált be sem városközpontként, sem fesztiválpalotaként. A frissen felhúzott negyed egy másik történelmi korszakra, a húszas-harmincas évek weimari köztársaságára kívánt emlékeztetni, amikor a később lebombázott és a fallal sivár pusztasággá tett Potsdamer Platz volt a dekadens és amerikai tempójú Berlin központja. Az újjáépített Potsdamer Platz azonban nem illeszkedik szervesen sem a fal évtizedeiben kialakult nyugati, sem a napjainkban látványosan fejlődő keleti városközpontokhoz. Középületei közül a német vasutak, a DB Bahn palotája a legjelentősebb, ami nem igazán városszervező látványosság. Óriási föld alatti közlekedési csomópontja az S-Bahn és a regionális vasút megállóival rideg és sivár térség, s ráadásul akármilyen hatalmas, az U-Bahn állomás mégsem csatlakozik szervesen az aluljárórendszerhez. A vetítésekre naponta ezen a hatalmas föld alatti hodályon vágok át, de még sohasem láttam, hogy az emberek beszélgetésre, ögyelgésre, netán legális vagy illegális szerek fogyasztására használnák. Mintha valami gyorsítót sugároznának magukból a betonfalak, mindenki sietősre fogja benne a lépteit. Aligha véletlen, hogy a Berlinale szervezői úgy döntöttek, jövő évtől ismét a Zoo Palast lesz a központi fesztiválpalota. Mindez urbanisztikai szempontból is tanulságos: a két-három évtizeddel ezelőtt menő városközpont még újjáéleszthető, de a száz esztendővel korábbi, amelyből lényegében semmilyen épület sem maradt meg, csak a pusztá név, már nem támasztható fel. A Zoo Palast fesztiválpalotaként történő feltámasztása egybeesik a nyugati városközpont építészeti és erkölcsi rehabilitációjával. De ez nem jelenti azt, hogy esténként a Zoo Bahnhof bejáratát ne lepnék el az alkeszek és kábítósok, a Zoo állomás „gyermekai és unokái”.

A Zoo pályaudvar egyébként egy sikeres német filmben is megjelent, az akkori Nyugat-Berlinben közlekedő egyes metróban játszódó Linie 1 – a falomlás előtt egy évvel – rengeteg humorral és leleménnyel adta vissza a „frontváros” örült, dekadens, pörgő és mégis szorongó hangulatát. A nyitó dalt, a „6 Uhr 14 Bahnhof Zoo”-t ma is sokan ismerik Németországban. (A közlekedés átszervezése miatt egyébként a Linie 1 ma már elkerüli a Zoo pályaudvart.) 1988-ban, amikor a fesztiválon megnéztem ezt a zenés filmet, a vetítés után azonnal a földalattira szálltam, s lelkesen végigutaztam rajta a Schlesischer Tornál levő ideiglenes végállomásig. Amelyről akkor kevesen gondolták, hogy ideiglenes végállomás, a fal hamarosan leomlik, s a szerelvény – mint hajdan – továbbroboghat a Spree túloldalán lévő Warschauer Strasse állomásig. A tér neve (Sziléziai kapu) akkor keserű történelmi iróniának hatott. Míg a birodalmi időkben Szilézia is „ide tartozott”, a fal évtizedeiben nemhogy Szilézia, de még a híd másik oldalán lévő keleti városrész is ködbe vesző, idegen világnak számított. A Linie 1 pályája nagyobb részét nem a föld alatt, hanem magasvasútként, lepusztult háztömbök és sivár grundok fölött elsuhanva tette meg. Ez volt az a másik Nyugat-Berlin, amelyet személy szerint sokkal jobban szerettem, mint a Kurfürstendamm fényes kirakatait. Negyedszázad távlatából is emlékszem, hogy magyar filmes és újságíró kollégáim értetlenkedve és lesajnálva fogadták lelkesedésemet e musicalfilmért. Azt már el se mertem árulni nekik, hogy olykor órákig utazgatok fel-alá a magasvasúton és az emeletes buszok felső szintjén, hogy megértsem és megérezzem Berlint. Mi tagadás, ez a szokásom azóta is megmaradt. Erre persze azért is szükség van, mert a város legkülönbözőbb részén rendeznek fesztiválvetítéseket.

A legutóbbi években a Friedrichstadt-Palast is bekapcsolódott a Berlinale nagyüzemébe. A friedrichstrassei színház a berlini szórakoztatóipar egyik legendás központja, az 1860-as években nyolcezer főt befogadó cirkusz épült itt, amelynek helyén, sok átalakítás meg egy nagy bombázás után, 1984-ben nyílt meg a jelenlegi palota. Többemeletes, túldíszített előcsarnoka az „elegáns szórakoztatás” némiképp giccses NDK-s elképzelését tükrözi, de kétezer fős, amfiteátrumszerű nézőterével kiválóan alkalmas tömegeket vonzó bemutatókra. A Friedrichstadt-Palast a keletnémet időkben az államilag megtűrt erotikára épülő revüműsorairól volt híres, és talán nem véletlen, hogy idén itt mutatták be A hölgy, akinek a torkában volt a

csiklója című amerikai dokumentumfilmet Linda Lovelace-ről, a világ legismertebb pornófilmje, a Deep Throat (Mély torok) főszereplőjéről, aki később „jó útra tért”, s a pornóipart leleplező feminista lett belőle. Fesztiválhelyszíneként való hasznosítása azért is fontos, mert a régi nyugat- és kelet-berliniek ma sem igen járnak át egymás intézményeibe, ahogyan igazi nyugat-berlini sem költözik át az amúgy rohamosan fejlődő, trendi keleti negyedekbe. (Ezt viszont annál több külföldi és az egykori nyugatnémet területekről származó fiatal megteszi.)

A Berlinale a falomlás óta eltelt negyedszázadban sem veszítette el eredeti karakterét. Ma is a minőségi filmekre koncentrál, módszeresen válogat távoli és kevésbé ismert filmkultúrákból, szereti a politikailag és társadalmilag elkötelezett alkotásokat, minden évben felvonultat néhány hollywoodi nagyját, s igyekszik a kortárs német film köré is „glamour”-t varázsolni. Külön moziban vetítik a gyermek- és ifjúsági filmeket, karakteresen jelennek meg a meleg és leszbikus témák, s a fesztivállal párhuzamosan megrendezett filmpiacon évente nyolcszáznál több művet kínálnak a forgalmazók. A magyar közszolgálati tévékben hébe-hóba bemutatott, „egzotikus országokból” (Irán, Vietnam, hasonlók) származó művészfilmek többségét is Berlinben szerzik be. A tömeges szakmai és nézői érdeklődés miatt a fesztivál a folyamatos növekedés állapotában van, újabban a tíz napig tartó rendezvényen félmillió nézőt, azaz mozibelepést regisztrálnak. (A magamfajta filmőrültek persze napi négy-hat filmet is megnéznek, így egymagukban több tucat belépést jelentenek évente.) A fizető nézők háromszázezer jegyet vesznek, ami a kilenc-tíz eurós árakkal számolva durván hárommillió euró bevételt tesz ki.

De ez csak igen szerény része a húszmillió eurós büdzsének, melynek harmadát – parlamenti döntés alapján – a szövetségi kormány folyósítja. Folyósítja, de természetesen semmilyen módon nem szól bele a fesztivál programjába, a kormányváltások észrevétlenül múlnak el a fesztivál felett. Bár magyar ésszel nehéz felfogni, Angela Merkel jobboldali kormányának eszébe sem jut befolyásolni a fesztivált, s bármiféle „szolgálatot” kérni az évi kétmilliárd forintos dotációért. A Berlinale az amúgy nem mindenben előnyére változó világunkban évtizedek óta ragaszkodik két alapelvhez, pontosabban meggyőződéshez. Esztétikai értelemben ahhoz, hogy a mozgókép messze több tömegszórakoztatásnál, a film és az újabb képrögző technikák révén valódi művészet születhet, amelynek értékeit a világ minden részéről érdemes összegyűjteni és a német közönségnek bemutatni. Tartalmilag pedig egy nehezen leírható, de annál markánsabban érezhető konszenzusra épül: a filmnek a progressziót, az előítéletek meghaladását, az emberek szabadságát, a toleranciát, a legkülönbözőbb, de egyképp emberi arcú kultúrák együttélését kell szolgálnia.

Tetszik

Legyél az első az ismerőseid közül, akinek ez tetszik.

Kapcsolódó írások:

1. **Hegyi Gyula: Kettéosztott városok érzékisége** A Berlin Wall 2 egy nicosiai kebabos étterem, amely a...
2. **Hegyi Gyula: Mongol táj** Az új, kapitalista Mongólia egyik üzletorientált látványossága Dzsingiszkán hatalmas,...
3. **Hegyi Gyula: Örök Flandria** Diest húszezer lakosú flamand városka Leuventől nyugatra. Kevés Belgiumba járó...
4. **Hegyi Gyula: Hétköznapi India** Gyermekkorom óta számtalanszor hallottam, hogy az indiai városok utcáin háborítatlanul...
5. **Hegyi Gyula: Az út végén Timbuktu** Timbukturól a legtöbben már gyermekkorunkban hallottunk. Oázisváros a sivatag közepén,...

Cimkék: Hegy Gyula